

A gazdaságossági szemlélet

LUKÁCS LÁSZLÓ

Ülésszakunk feladata annak megtárgyalása, hogy mik a Szovjetunió Kommunista Pártja XXII. kongresszusának tanulságai a magyar közgazdaságtudomány számára. Korreferátumomban csak a gazdaságossági szemlélettel összefüggő néhány tanulságról kívánok szólni. Először igyekszem meghatározni, hogy mit értek gazdaságossági szemléleten, másodsor a gazdaságossági szemléletnek a XXII. kongresszuson való néhány megnyilvánulását és végül a gazdaságossági szemlélet magyarországi elterjedésének eredményeit tárgyalom.

Először is tehát, a gazdaságossági szemlélet kifejezés jelentéséről szeretnék szólni. Ezt a kifejezést mostanában nagyon széles körben és nagyon gyakran lehet hallani. Sok mindent értenek rajta és ebben valóban sok minden meg is fér.

A gazdaságossági szemlélet kifejezés értelmezésénél Marxnak egy ismert tételéből szeretnék kiindulni. A „Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie” egy helyét idézem: „Az időmeghatározás természetesen jelentős marad, ha közösségi termelést tételezünk fel. Minél kevesebb időre van szüksége a társadalomnak ahhoz, hogy búzát, állatot stb.-t termeljen, annál több időt nyer más — anyagi, vagy szellemi — termeléshez. Fejlődésének, élvezetének és tevékenységének sokoldalúsága — ugyanúgy mint az egyes egyénnél — az időmegtakarítástól függ. Takarékoskodás az idővel (Ökonomie der Zeit), ebben oldódik fel végül is minden takarékoskodás (Ökonomie). A társadalomnak éppúgy célszerűen kell beosztani idejét ahhoz, hogy össz-szükségleteinek megfelelő termelést érjen el, mint ahogyan az egyes embernek helyesen kell beosztania idejét, hogy megfelelő arányban szerezzen ismereteket vagy eleget tehessen a tevékenységével szembeni különböző követelményeknek. Az idővel való takarékoskodás, valamint a munkaidőnek a termelés különböző ágai közötti tervszerű elosztása tehát első gazdasági törvény marad a közösségi termelés alapján. Sőt sokkal inkább lesz törvény”.¹

A termékegység előállításához szükséges társadalmi munkaidőráfordítással való takarékoskodás, vagy ahogy röviden általában nevezzük: a gazdaságosság tehát „első gazdasági törvénye” a szocialista gazdaságnak. Az „első törvény” része a munkaidőnek a termelés különböző ágai közötti tervszerű elosztása is, amit röviden arányosságnak nevezhetünk. A szocialista gazdaság két alapvető vonása egymástól el nem választható, a gazdaságosság és az arányosság kölcsönhatása is objektív szükségszerűség. A két kategóriát Marx sem külön-külön, hanem együtt, egységükben tekinti „első törvény”-nek. Az arányosság megvalósítása csak a gazdaságossági követelmények megvalósítá-

¹ Marx, K. ; Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie (Rohentwurf). Dietz Verl. Berlin, 1953. 89. o. (Németül.)

sával együtt, részben ezek útján lehetséges, ugyanígy a gazdaságosság követelményeit is csak az arányossági feltételeknek eleget téve, részben éppen ezek biztosításával valósíthatjuk meg. Ha pedig ez így van, akkor felesleges és nem helyes attól tartani, hogy a gazdaságossági szemlélet hangoztatása vagy elterjedése valamiképp kiszorítja vagy felváltja az arányosságról való gondoskodást. A társadalmi munkaidővel való takarékoskodás, az ennek megvalósítására törekvő gazdaságpolitika, az ennek megfelelő tervezés és gazdálkodás, az ezt helyeslő közszellem, a gazdaságossági szemlélet tehát nem lehet ellentétben a termelőerők ésszerű elosztásával, a mérlegszerű egyensúllyal, az arányossággal.

A gazdaságossági szemlélet kifejezést nem a tervszerű, mérlegegyensúllyal, arányossággal szembeállítva szokták használni. A gazdaságossági szemlélet nem azonos azzal az észjárással sem, amely a legtöbb nyereséget tekinti legfőbb jónak. A gazdaságossági szemlélet az ún. mennyiségi szemlélettől való elhatárolásra szokott szolgálni. A mennyiségi szemlélet, a minél nagyobb volumenű, sőt minél nagyobb pénzértékű vállalati teljes termelésre való törekvés és ösztönzés, aminek közismert hibás gyakorlata az 50-es évek elején nálunk elterjedt, természetesen nem azonos az arányossággal, a társadalmi munkaidő tervszerű elosztásával. A gazdaságossági szemlélet és a mennyiségi szemlélet szembeállítása tehát indokolt. A szocializmus építésének másfél évtizedes tapasztalatai már gyakorlatilag is igazolták, ami elméletileg is nyilvánvaló, hogy a gazdasági fejlődés és a nép jóléte szempontjából a gazdaságossági szemlélet vitathatatlanul fölényben van a mennyiségi szemlélettel szemben. Előnyei nemcsak gazdaságiak. Amikor már egyre nagyobb tömegek éreznek felelősséget az egész társadalom vagyonáért és jólétéért, akkor rossz hatása van annak, hogy ésszerűtlen gazdasági lépéseket, raktárra termelést, elhibázott beruházásokat látnak maguk előtt azok, akiket az agitáció filléres megtakarításokra serkent. A tömegek általában könnyebben megértik, rokonszenvesebbnek tartják és szívesebben követik a gazdaságossági szemléletet tükröző gazdaságpolitikát. S ez egyáltalán nem közömbös a szocialista társadalmi tudat kialakítása szempontjából. Ily módon a gazdaságossági szemlélet helyesen szolgálja a társadalmi és az egyéni érdekek fokozottabb összhangját.

A gazdaságossági szemlélet a XXII. kongresszuson

Természetesen most nem ismertethetem a Szovjetunió óriási sikereit a technika fejlesztésében, az ipari és mezőgazdasági termelés és termelékenység növelésében, pedig ezek is mind kézzelfogható bizonyítékai annak, hogy a gazdaságossági szemlélet felülkerekedett. Ez már a XX. kongresszuson kezdődött és a XXII. kongresszus folytatta és betetőzte ezt a folyamatot. Tulajdonképpen az egész kongresszusi jegyzőkönyvön végigvonul a gazdaságossági szemlélet. Ezért igen könnyű és egyben nagyon nehéz is az idevágó gazdag anyagból pél-

dákat hozni. Először arra választok ki példákat, hogy a kongresszusi beszámoló hogyan bírálta azokat a jelenségeket, amelyek esetleg megfeleltek a mennyiségi szemléletnek, de ellenkeznek a gazdaságossági szemlélettel. „A szocialista gazdálkodás megkívánja, hogy behatóan, szakértelemmel tudjuk elemezni a vállalatok, az építkezések, az iparágak munkájának gazdasági vonatkozásait. Nem szabad a gazdasági építés kormányrúdjánál meghagyni olyan embereket, akik vagy nem szoktak hozzá, vagy nem értenek az állami pénzek számontartásához, feladatukat csak abban látják, hogy mindenáron teljesítsék a tervet. Vegyük például a permi népgazdasági tanács vezetőit. Náluk úgy látszik, mintha minden rendjén menne, részletes jelentéseket adnak az egész termelésre vonatkozó feladatok teljesítéséről. De nézzük csak, hogyan gazdálkodnak. Tavaly ennek a gazdasági körzetnek minden harmadik vállalata adós maradt a nyereségi terv teljesítésével, s ennek következtében elmaradt 27 millió rubel felhalmozás. A népgazdasági tanács több mint 8 millió rubel pénzbüntetést fizetett különböző címeken, selejt miatt elveszített 7 millió rubelt, s az évet 26 millió rubel forgóeszköz-hiánnyal zárta.”²

„S vajon jó gazda módjára bánunk-e az olyan kincessel, mint a földgáz és az olajjal együtt feltörő gáz? A legutóbbi három év alatt a feltárt olajforrásoknál kb. 30 milliárd köbméter gázt bocsátottak a levegőbe és égettek el az olajmezőkön nagy lánggal lobogó fáklyaként”³ . . . Továbbá . . . „a sokat akarás ellensége a józan észnek, a realitásnak. Sokszor az állam érdekeiről való gondoskodás szépen hangzó ürügye mögött a legtipikusabb lokálpatriotizmus rejthetik, durván szólva, területi, határterületi, sőt, helyenként köztársasági méretű harácsolás. A köztársaságok minisztertanácsai, a népgazdasági tanácsok, a minisztériumok, a helyi pártszervek arra törekednek, hogy megkapják a pénzt minél több objektum építéséhez, s nem veszik fontolóra, hogy lehet-e biztosítani a szükséges építőanyagot, munkaerőt és felszerelést, a tervező szervek pedig nem akadályozzák meg az ilyen államellenes cselekményeket. Innen ered, hogy építkezések állnak, alacsony a munka termelékenysége, kitolódnak a határidők, pótkiadások válnak szükségessé, megdrágul az építkezés.”⁴

A XXII. kongresszus jegyzőkönyvében természetesen nemcsak ezekre a (nyilván elszigetelt) esetekre vonatkozó *bírálatot* találhatjuk meg, hanem a gazdasági szempontból helyes megoldásokra vonatkozó útmutatást is. Megtalálhatjuk ezt mindjárt az egyes bírált jelenségekkel kapcsolatban is. Ezenkívül a programról szóló beszámoló több oldalról külön is elemzi és egyértelműen leszögezi azokat az elveket, amelyekben megnyilvánul mindaz, amit a rövidség kedvéért összefoglalóan gazdaságossági szemléletnek neveztem.

A beruházások méreteiről szólva pl.: „Kétbillió összegű beruházás húsz év alatt: ez hatszor annyi, mint amennyit a szovjethatalom eddigi éveiben

² Az SZKP XXII. kongresszusa. Kossuth. 1962. 64. o.

³ Uo. 64–65. o.

⁴ Uo. 62–63. o.

összesen beruháztunk. Ilyen arányoknál a szó szoros értelmében minden cselekedetünkben szem előtt kell tartanunk a népi bölcsességet: „Hétszer mérd meg, mielőtt egyszer levágod.” Itt semmiképpen sem boldogulhatunk anélkül, hogy a legpontosabban ki ne számítanánk, *mit, hogyan és hol építsünk* a lehető legkisebb ráfordítással a lehető legnagyobb eredmények elérése érdekében.”⁵

A műszaki fejlesztésről szólva: „Szükséges végül, hogy minden termelési műszaki terv megvizsgálásánál és elfogadásánál csak gazdasági hatásosságának megalapozottságát tekintsék mérvadónak.”⁶

Végül még általánosabban: „A tervezéstől és a gazdasági vezetéstől maga az élet követeli a tudományos megalapozás és a gazdasági számvetés új, sokkal magasabb színvonalát. A tervek összeállítását, a gazdasági intézkedések jóváhagyását meg kell előznie a gazdasági és technikai fejlesztési problémák mélyrehatóan tudományos kidolgozásának. A gazdasági és műszaki kutatómunka segítse elő a gazdasági feladatok helyes megoldását. Arról van szó, hogy megállapítsuk a legkedvezőbb népgazdasági arányokat, a legeredményesebben hasznosítsuk a természeti erőforrásokat, a termelési kapacitásokat és az új technikát, helyesen osszuk el a nemzeti jövedelmet és a beruházásokat, tárjunk fel újabb erőforrásokat a gazdaság fejlődési ütemének meggyorsítására és így tovább.”⁷

S annak illusztrálására, hogy itt nemcsak elveket hangoztattak, hanem azok azonnal konkrét valósággá is válnak, íme néhány példa ugyancsak a programról szóló előterjesztésből: *a)* húszéves terv szerint 1980-ra évi 250 millió tonna acéltermelést kell elérni, de elég kevesebb is, ha a pótanyagok fejlődése, ha a magasabb szilárdságú, minőségű acél gyártása, a gépszerkesztésben és gépgyártásban elérhető megtakarítás ezt lehetővé teszi: *b)* kukoricán és borsón kívül takarmányhüvelyest termelnek, mert a rövid termesztési idő, a bő termés, a magas fehérjetartalom mellett kivételes, nitrogént visszatápláló tulajdonságánál fogva növeli a talajerőt; *c)* kidolgozták a hatalmas (vízi- és hő-) erőművek építésének tervvázlatait, de hangsúlyozza a beszámoló minden egyes erőműnél, valamint a technikai fejlődés minden újabb lépcsőfokán felül kell ezeket vizsgálni. Jellemző az a válasz is, amelyet a kongresszus egy más helyen arra a kérdésre ad, hogy miért főleg vízi- és hőerőműveket építenek. Atomerőművek építésére, úgymond, akkor térnek át, ha majd az lesz gazdaságosabb. E néhány szemelvény is mutatja, hogy a XXII. kongresszus világos állásfoglalás az „első törvény” a gazdaságossági szemlélet mellett és cselekedet annak megfelelően. A kongresszusi jegyzőkönyv nagyon tanulságos és gazdag tára a gazdaságossági szemléletre vonatkozó ismereteknek. Felszólalásom természetesen nem meríthette ki ezeket az ismereteket.

⁵ Uo. 221. o.

⁶ Uo. 223. o.

⁷ Uo. 221—222. o.

A gazdaságossági szemlélet elterjedésének eredményei Magyarországon

Mint ahogy a Szovjetunióban sem a XXII. kongresszussal kezdődött, nálunk is előbb indult útjára a gazdaságossági szemlélet. Kezdeményezésében és kibontakozásában is jelentős szerepe volt a XX. kongresszusnak, a szovjet irodalomnak és gyakorlati példának.

A gazdaságossági szemlélet természetesen nemcsak gazdaságossági számítások végzésében nyilvánul meg, hanem sok mást is tartalmaz. Mégis a gazdaságossági számítások a gazdaságossági szemlélet leginkább látható megnyilvánulásai. Ezért a rövidség kedvéért a továbbiakban főleg csak a gazdaságossági számítások eredményeit említem.

Bár ülészakunk címében a magyar közgazdaságtudomány szerepel, itt nem lehet *csak* a tudományról beszélni. A gazdaságossági szemlélet kibontakozásában és megerősödésében a *gyakorlat és a tudomány* együttműködött, egymást segítették, egymást időről időre megelőzték és — bizonyos értelemben — egymást éppen ezzel ösztökélték előre. A történeti előzmény, a kezdeményezés dicsősége talán a tudományt illeti. A beruházások gazdaságossági számításairól, szovjet irodalmi anyag nyomán az első úttörő cikket Turánszky Miklós írta 1951-ben, arra azonban akkor még nem figyeltek fel. A vita 1955-ben bontakozott ki, ismét Turánszky Miklós, Erdős Péter, Szunyogh Zoltán, Mandel Miklós, Varga Jenő és mások jelentős részvételével. A külkereskedelem gazdaságossági számításairól Liska Tibor és Máriás Antal 1954-ben írtak cikket. Ennek nyomán is élénk irodalmi tevékenység bontakozott ki. Azt hiszem jogos büszkeséggel állapíthatom meg, hogy az e vitákban résztvevő szerzők túlnyomó többsége törekedett javaslatainak gyakorlati alkalmazhatóságára.

1957—1958-tól kezdve a gyakorlat előzte meg a tudomány fejlődését. Bevezették és kötelezővé tették az értékhatár feletti beruházásokra a beruházási program elkészítését, szabályozták a program tartalmát és az ennek keretében elkészítendő mutatókat. Ugyancsak széles körben végeztek exportgazdaságossági számításokat is. Mind a beruházás-gazdaságossági, mind az export-gazdaságossági számításokat a minisztériumok és központi hatóságok rendszeresen felülvizsgálták. E felülvizsgálatok egyik eredményének könyvelhetjük el, hogy ily módon sikerült sok népgazdasági szempontból célszerűtlen beruházást és exportot megakadályozni vagy az eredetileg tervezett helyett jobban megoldani. Ezenkívül a nyereségrészesedési rendszer bevezetésének hatására, ha nem is olyan kifejezett képletekkel, mutatókkal, mint az előbbieknél, elterjedten végeztek vállalatainknál számításokat különböző termékek termelése gazdaságosságának összehasonlítására.

A gazdaságossági számítások tömegessé válása a gyakorlatban természetesen nagyon sok módszerbeli és elméleti kérdést vetett fel. Ezek jó részén megindult és folyik a vita. Nyugodtan állíthatjuk, hogy a gazdaságosság *fogalmára és mérésére* vonatkozó viták ösztönzőleg hatottak a közgazdaságtudomány más — ettől egyébként függetlenül is fejlődő — területeire.

Elsősorban a szocialista *árelméleti és árképzési* kutatásokra és az *ágazati kapcsolatok mérlegének* alkalmazását célzó vizsgálatokra lehet utalni.

Óriásiak a gyakorlati eredmények is. Mind a beruházásgazdaságossági, mind az exportgazdaságossági mutatók sok szempontból bírálhatók, közvetlenül döntésre csak erős fenntartásokkal alkalmazhatók. Hasznuk elsősorban nem is ebben van, hanem a számítások megszoktatásában, rendkívül fontos alapadatok, árak előkeresésében, fontolóra vételében. Gazdasági és műszaki, kis és nagy beosztású szakemberek egész hadserege ma már napi munkájának szerves részeként dolgoz ki és használ fel ilyen fontos átfogó és részmutatókat.

Mégsem helyes, ha megelégszünk a gazdaságossági szemlélet elterjedésének eddigi eredményeivel. Még sokfelé élnek a mennyiségi szemlélet káros maradványai, még nem mindenütt vált a gazdaságossági szemlélet jelszóból mindennapi tettekké. Vállalati ösztönzési rendszerünkben is van elvéve ilyen jellegű hiba. Hadd érje itt egy bíráló megjegyzés a sajtót, rádiót és filmhíradót is. Új létesítmények bemutatásakor gyakran hallani, hogy a mű nagyságának jellemzésére a beruházási költségeket bizonyos alig leplezett büszkeséggel hangoztatják. Nem kívánok arra buzdítani, hogy a hibákban vájkáljunk, de mégis furcsa érzés hallani, ha egyébként nagyszerű objektumainkat a riportter többek között azzal — bocsánat a kifejezésért — „reklámozza”, hogy 800 millió forintba került, s közben a rádióhallgatók vagy mozilátogatók között ott van a tervezőirodai, tervhivatali, kutatóintézeti munkatárs, aki tudja, hogy hasonló építkezés a Szovjetunióban vagy Lengyelországban kb. 600 millióba került volna és nálunk is, mondjuk, 700 millió volt az eredeti tervekben. Miért nem hozzuk nyilvánosságra érdemként a ráfordítások összege mellett vagy helyette inkább a tervezett költséggel szemben elért megtakarítást?

A fejlődés a gyakorlati számításokban igen nagy. Nagyon sok tapasztalat is összegyűlt. Most — véleményem szerint — ismét *a tudományon a sor*. A feladat: elemezni a megtett utat, a gyakorlatban végzett számításokat és ennek alapján kidolgozni a további szükséges fejlődés feltételeit, irányait, módjait. Ez a munka már folyik. Vannak tevékeny góccok a Beruházási Bankban, az Országos Tervhivatal Beruházási Irodáján és Pénzügyi Főosztályán, több minisztériumban és — talán nem szerénytelenség hozzátenni — a mi intézetünkben.

Nézetem szerint a legsürgősebb feladatok a következőkben jelölhetők meg:

- a) a számítások megalapozásának és felhasználásának fejlesztésére irányuló kutatások folytatása;
- b) a számítási módszertan fejlesztése, például a beruházásgazdaságossági számításoknál a hatékonysági együtthatók mértékének lehető legobjektívabb meghatározása, a beruházási programozásra irányuló kísérletek folytatása;

- c) a beruházási, külkereskedelmi és más gazdaságossági számítások módszerei közelebbhozásának, a mutatók egymásra való átszámíthatóságának további kutatása.

Mindehhez a legsürgetőbben szükség van a kutatási erőfeszítések fokozására és koordinálására vagy még inkább koncentrálására, a számítások gyakorlati készítőinek és a kutatóknak jobb együttműködésére és a XXII. kongresszus tanulságainak további beható tanulmányozására.

A MEZŐGAZDASÁG TOVÁBBI FELLENDÍTÉSÉNEK EGYES KÖZGAZDASÁGI PROBLÉMÁI

A szocializmus építésének befejezése és a kommunizmus építésére való átmenet kérdései a mezőgazdaságban

VÁGI FERENC

A Szovjetunió Kommunista Pártja XXII. kongresszusának tanácskozásán igen fontos kérdésként szerepelt a szocialista mezőgazdaság és a szocialista falu kommunizmusba való átvezetése. A kommunizmus építésének programjában megtaláljuk a kolhoztulajdon össznépi tulajdon színvonalára való felemelésének, valamint a kommunizmus szükségletek szerinti elosztási elvére való áttérésnek konkrét útjait és módjait, továbbá a kommunizmus építésének mezőgazdasági programját, a kommunizmus mezőgazdaságának anyagi-műszaki bázisa és a termelés vonatkozásában is. A mezőgazdaság kommunizmusba való átvezetésének általánosított alapelvei nemcsak a Szovjetunióban, hanem mindazon országokban érvényesek, amelyekben a szocialista mezőgazdaság rendszerében egymás mellett megtalálható a termelés állami és szövetkezeti formája; s ezek az alapelvek nemcsak a jövőben, a mezőgazdaság szocialista átalakítása betetőzésének, a kommunizmus építése kibontakozásának idején, hanem már ma is útmutatóul szolgálnak mezőgazdaságunk továbbfejlesztéséhez.

Hazánkban az MSZMP vezetésével 1959-ben megkezdődött a mezőgazdasági kisárutermelés tömeges szövetkezetesítése, s alig több mint két év alatt befejeződött a mezőgazdaság szocialista átszervezése. Mezőgazdaságunk azonban ma még erősen magán viseli a kapitalizmus, helyesebben a termelőszövetkezetekben egyesült volt egyéni gazdálkodók kisárutermelésének anyajegyeit. Megnyilvánul ez a termelési viszonyok valamennyi elemében, a tulajdonformákban, a mezőgazdasági nagyüzemek egymásközi, valamint üzemen belüli munkamegosztásában, főképp a szövetkezeti szektorban érvényes elosztási viszonyokban, s a mezőgazdaság termelőerőinek adott fejlettségi színvonalában is. A mezőgazdaság szocialista építése betetőzésének s a kommunizmusba való átvezetésének feladatai nálunk jelenleg éppen a megelőző társadalomtól átörökölt anyajegyek fokozatos megszüntetésével kapcsolatosak.